

פתרון הבחינה

היסטוריה

חורף תשפ"ד, 2024, שאלון: 22262

מוגש ע"י מורים להיסטוריה בבית הספר לבגרות של יואל גבע

הערות:

1. התשובות המוצגות כאן הן בגדר הצעה לפתרון השאלון.
2. תיתכנה תשובות נוספות, שאינן מוזכרות כאן, לחלק מהשאלות.
3. חלק מהתשובות הן בנקודות בלבד, על הנבחן לפרט את הדברים.

בית שני – מעם מקדש לעם הספר

הנבחנים נדרשו לענות על שתיים מהשאלות 1-4

שים לב! מן השאלות שתענה עליהן, לפחות שאלה אחת חייבות לכלול קטע מקור

שאלה 1- מקור – הממלכה החשמונאית

סעיף א'

ההבדל בין המנהיגים החשמונאים שמעון והורקנוס, במדיניותם כלפי האוכלוסייה הנוכרית שנכבשה, על פי קטעי המקור:

שמעון – "ויגרש אותם מן העיר, ויטהר את הבתים [...] ויגרש ממנה כל טומאה ויושב בה אנשים העושים את התורה..." הפעולה של שמעון היא גירוש הנוכרים בערים שכבש והחלפתם ביהודים שומרי מצוות.

הורקנוס – [...] והרשה להם להישאר בארץ אם יימולו ויאותו לקיים את חוקי היהודים [...] ומאותו זמן ואיך היו הללו יהודים" הפעולה של הורקנוס היא גיור הנכרים שכבש.

בתחילה **גירשו** הכובשים החשמונאים את הנוכרים משטחים אלה והרסו את מקדשיהם, אבל החל משלטונו של **יוחנן** שינו את המדיניות, **כפו בכוח גיור** על העמים בשטחים שכבשו, וצירפו אותם אל העם היהודי.

המטרה המשותפת של שני המנהיגים במדיניותם היא - מדינת החשמונאים צמחה מתוך הרצון להקים מדינה יהודית עצמאית, מטוהרת מפולחנים של עבודת אלילים. לכן נלחמו החשמונאים גם בנוכרים שישבו בארץ (ולא רק בשלטון ההלניסטי) במטרה לקבוע את אופייה היהודי של הארץ. על ידי הפעולות שעשו – גירוש או גיור הם הצליחו להגדיל את אוכלוסיית הממלכה בתושבים נאמנים בלבד.

סעיף ב'

שינויים בתקופת החשמונאים – היחס להלניזם –

תרבותה של התקופה ההלניסטית קרויה הלניזם. הלס = אחד השמות הקדומים של יוון לכן נקראו היוונים הלנים ותרבותם "התרבות ההלנית". הלניזם היא הצורה החדשה של תרבות יוון מרגע שהגיעה לתחומי המזרח. במזרח הושפעה תרבות יוון מהתרבויות המזרחיות המקומיות ונעשתה לתרבות ההלניסטית. היא צמחה ממיזוג התרבויות והייתה לתרבות עולמית ואומצה ע"י בני עמים שונים ללא קשר למוצאם.

בניו של מתתיהו שביקשו להקים מדינה יהודית עצמאית, מטהרת מפולחנים של עבודת אלילים, ניהלו מלחמה תרבותית כנגד תרבות הלניסטית, ובכל מקום עליו השתלטו יצאו בתוקף כנגד תרבות זו. במשך שנות קיומה של ממלכת החשמונאים ניכר שינוי מוחלט במדיניות זו והשליטים החשמונאים האחרונים אימצו שמות הלניסטיים, קבעו ימי ניצחונות צבאיים כחגים לאומיים לכל הדורות (חנוכה...), ניהלו חצר מלכות מפוארת בסגנון הלניסטי, והחזיקו צבא שכירים בדומה לממלכות ההלניסטיות.

למרות כל אלה לא ניתן להגיד שתנועת ההתייוונות התחזקה בחסותם של החשמונאים. החשמונאים לא שינו את הדת ולא ויתרו על המטרות הלאומיות. הם השתמשו בכלים הלניסטיים כדי להגשים מטרות יהודיות. נכון שאריסטובולוס וינאי חיקו את מנהגי החברה ההלניסטית, אבל היה זה חיקוי חיצוני ולא התנכרות לדת. יוחנן הורקנוס היה בעל ברית של רומא, והושפע מאד מהתרבות ההלניסטית. הוא הראשון שהוסיף שם הלניסטי, וציווה להוריש את תפקידו לאחר מותו לאשת בנו בדומה למקובל בחצרות הלניסטיות. בנוסף לכך הוא הראשון שהעסיק צבא שכירים בדומה למה שמקובל בחצרות של שליטים הלניסטים.

התנגדות לשינוי מצד חלק מהחברה היהודית - יהודה המקבי לחם בתוקף כנגד תרבות הלניסטית בקרב יהודים ולא היסס לפגוע ביהודים שסירבו לוותר על מנהגים לא יהודיים. חלק ממבצעיו הבולטים היו טיהור המקדש מעבודה זרה, מלחמה כנגד פולחן זר ברחבי הארץ, וחיסול מקדשים זרים.

ניתן להציג גם שינויים במעמד המנהיג וסמכויותיו.

שאלה 2- מלכות הורדוס והמעבר לשלטון רומאי ישיר

סעיף א'

את טענת אלון כי הורדוס לא היה מלך – לא לגויים, לא ליהודים ולא משיח, אלא עריץ סתם ניתן לחזק ע"י העובדות הבאות:

עריץ שרצח אצולה יהודית - מלכות הורדוס חוללה מהפכה חברתית. היא הביאה להתמוטטות סדרי החברה כפי שנתגבשו בתקופה החשמונאית. הורדוס הוציא להורג 45 מעשירי ירושלים אשר תמכו במתחריו מבית חשמונאי. התוצאה, האצולה הירושלמית שהייתה מקורבת לחשמונאים איבדה את מעמדה. במקומם צמחה אליטה חדשה. אלה היו יהודים שבאו מאזורי הספר: מאדום, מהגליל ומהגולה ההלניסטית והבבלית. כולם היו שותפים למדיניות של הורדוס שדגלה בשיתוף פעולה עם המשטר הרומי על מנת לשמור על האינטרסים הכלכליים והחברתיים שלהם. למשפחות הללו, הורדוס העניק אדמות ומשרות, וכך הוא הבטיח את נאמנותן אליו.

עריץ שרדף את בית המלוכה - הורדוס השקיע מאמצים שיטתיים במטרה להכחיד את בית חשמונאי, שהצטייר בעיניו כגורם מתחרה על השלטון. הוא מינה אחד ממקורביו לכוהן גדול. המינוי עורר את התנגדותה של אלכסנדרה בת הורקנוס, אם מרים החשמונאית שהייתה אשתו של הורדוס (כלומר החמות של הורדוס). היא רצתה שבנה, אריסטובולוס יקבל את משרת הכוהן הגדול, בזכות מוצאו מבית חשמונאי. לשם כך, היא הפעילה את קשריה עם שליטי רומא. הורדוס נרתע, פיטר את מקורבו ומינה במקומו את אריסטובולוס

החשמונאי. למרות זאת, הוא לא השלים עם המינוי. הוא התמלא קנאה על רגשות החיבה להן זכה אריסטובלוס מהעם. על כן, החליט להתנקש בחייו. היה זה בשעה שהורדוס אירח אותו בארמונו ביריחו. על פי פקודתו, אנשיו הטביעו את אריסטובלוס בבריכה. הורדוס העמיד פנים שקרה לו אסון כבד. אך אלכסנדרה ומרים החשמונאית ראו בו אשם.

לא מלך ליהודים - תפיסתו של הורדוס הייתה ארץ ישראל כללית והלניסטית, זאת בהתאם לערכיה של האימפריה הרומית. ואכן, הורדוס ראה את עצמו שליט הלניסטי. לחצר המלכות שלו היה אופי הלניסטי. שם ניתן היה למצוא "ידידים" ו"קרובים" של המלך. אלה היו תארים של אנשים אשר מילאו תפקיד מרכזי בממלכתו, ולחלקם הייתה זיקה ישירה אליו. הוא רצה להפוך את ממלכתו לחלק מן האימפריה הרומית. רבים מאלה שעבדו לצידו, ההיסטוריון שליווה אותו, שרים, שומרי ראשו, מזכיריו והמחנכים של ילדיו, היו ממוצא יווני.

הוא בנה ערים חדשות כמו קיסריה וסבסטי. בקיסריה הוא בנה את הנמל הטוב ביותר, שהפך אותה למרכז כלכלי משגשג. הוא הושיב בה יהודים ולא יהודים. בסבסטי (שומרון), הוא הושיב חיילים משוחררים, ואף חילק להם חלקות קרקע חקלאיות. בניגוד לקיסריה, לא היו בסבסטי מתיישבים יהודים. הערים ניבנו על פי מתכונת הערים ההלניסטיות עם מקדשים, שווקים, גימנסיונים, מרחצאות ותיאטראות. הקמתן של הערים הללו החלישה את הערכים היהודיים.

השנאה של הורדוס לצאצאי החשמונאים לא נחלשה. ב-31 לפנה"ס אחרי שהתחלף הקיסר הרומי, הורדוס הוציא להורג את הורקנוס, סבה של אשתו, מחשש שהקיסר החדש יעדיף אותו על פניו (שימש כמלך לפי הורדוס). עם כל הצלחותיו עם הרומים, הורדוס הוסיף לפחד מפני צילם של החשמונאים. פחד זה גרם לכך, שהוציא להורג גם את מרים אשתו ואת אלכסנדרה אמה.

יתר על כן, משנת 12 לפנה"ס נתגלעו סכסוכים בבית הורדוס מחמת התחרות בין בניה של מרים החשמונאית ובין בני נשותיה האחרות. הורדוס הביא למשפט לפני הקיסר את בניה של מרים (בניו שלו), בחשד לחוסר נאמנות. הבנים הועמדו למשפט, והוצאו להורג בסבסטי.

עובדה היסטורית אחת הסותרת את הטענה של אלון – הורדוס שיפץ את בית המקדש - גולת הכותרת של מפעלי הבנייה שלו, היה שיפוץ בית המקדש בירושלים – כדברי התלמוד "מי שלא ראה בניין הורדוס, לא ראה בניין יפה מימיו" (בבא בתרא, ד' א'). הורדוס הגדיל את שטח ההר, בנה מחדש את בית המקדש ואת האולמות שסביבו, חידש את הכניסה אל המתחם ובנה חצרות פנימית וחיצונית והוסיף למקדש שערי זהב מרהיבים ועצומים בגודלם.

סעיף ב'

מדיניות השלטון הישיר של רומא – סמוך למותו של הורדוס, הפכה יהודה לפרובינקיה ובראשה עמד נציב שמינה הקיסר. לראשונה מימי ממלכת החשמונאים (167 לפנה"ס) השלטון בארץ אינו בידי יהודים).

השינוי במעמדה הפוליטי והמשפטי של יהודה בא לידי ביטוי גם בקְּזוּס - מפקד שנהגה רומא לערוך בכל פרובינקיה חדשה.

המפקד נערך על ידי שליח מיוחד של הקיסר אוגוסטוס והוא כלל: רישום התושבים, מדידת קרקעות, והערכת שווי הרכוש. פעולת המפקד אפשרה גביית מסים מתושבי הפרובינקיה – מס גולגולת מגברים ומנשים, ומסי קרקע.

הנציב שמונה ע"י הקיסר, ישב בקיסריה יחד עם מפקדת הצבא והיה כפוף לנציב בסוריה.

סמכויות הנציב ביטאו את השעבוד של יהודה:

✓ אחראי על הסדר הציבורי בעזרת חיל עזר מקומי שגייס מהאוכלוסייה ההלניסטית מסבסטיה וקיסריה.

✓ אחראי על גביית המיסים.

✓ בעל הסמכות השיפוטית.

✓ המפקח על חיי הדת: המינוי כוהנים, בידיו הופקדו בגדי הכהן הגדול. הכהן הגדול המשיך להיות נציג העם לפני השלטונות.

מאפייני השלטון הישיר ביהודה –

תקופת הנציבים הייתה יחסית נוחה ליהודים, אך היו נציבים שניסו לפגוע בקודשי היהדות - הנציב פילאטוס (26–36) הכניס תמונות ודגלי צבא לירושלים ורצח יהודים כי התנגדו שהוא ייקח כסף מאוצר בית המקדש. הוא הודח על ידי הנציב הסורי. הקיסר הרומי קליגולה (41-37) דרש מכל תושבי הקיסרות להציב את פסלו בבית המקדש. הוראה זו בוטלה אך השאירה משקע מר בקרב היהודים. הגזירה של קליקולה יצרה ליכוד של העם נגד השלטון הרומי.

חלק מהנציבים הפגינו שנאה כלפי היהודים. הם לקחו **שוחד** והיו **תאבי בצע**. היחס העוין שלהם בא לידי ביטוי **בזלזול בחגי ישראל, בתמיכה באוכלוסייה הנוכרית העוינת את היהודים, בהטלת מיסים כבדים ובהחרמת אדמות**. מהעול הכלכלי הכבד סבלו בעיקר האיכרים שאדמתם נלקחה מהם בגלל שלא הצליחו לעמוד בתשלומי המיסים. עושק ומעשי שחיתות של הנציבים והכהונים ששיתפו עימם פעולה, הביאו **למתיחות חברתית קשה**. היהודים בני המעמד הגבוה התעשרו על חשבון המעמדות הנמוכים.

פעילות נגד תנועות משיחיות ומרידות - לחלק מהעם היו ציפיות משיחיות. הייתה תקווה להגעת משיח שיגאל את עם ישראל משלטונה המרושע של רומא. התסכול והייאוש מהמצב הקיים והתקווה המשיחית גרמו לכך שקמו קבוצות קנאיות שקראו למרד כנגד הרומאים. הנציבים הרומאים **הגבירו את הפיקוח על התנועות המשיחיות והקיצוניות**, פעלו ביד קשה כנגד מנהיגי התנועות הללו **והוציאו אותם להורג** כדי שלא יעוררו תסיסה בעם כנגד שלטון רומא.

הנציב האחרון היה גסיוס פלורוס – המושחת והרשע מבין כולם. הוא ניסה לגזול את כספי המקדש, הכניס לירושלים חיילים, ביצע טבח ביהודי העיר וגרם להתמרמרות כללית ולרצון עז למרוד בשלטון הרומאי.

שאלה 3- המרד הגדול ותוצאותיו

סעיף א'

הנימוקים להתנגדות למרד – על התלמיד לתת שניים מאלה:

- חולשת היהודים - אין ליהודים מספיק כסף, כלי נשק, חיילים כדי להביס את הרומאים. צבא המתנגדים חלש בהרבה מצבא רומא.
- תוצאות המלחמה צפויות להיות קשות - המלחמה תסתיים בטבח היהודים ולא בהסכם, הנשים והילדים יילקחו לעבדות, ובית המקדש ייהרס.
- קיום מצוות בזמן המלחמה - בזמן המלחמה לא נוכל לקיים את המצוות, לכן ה' לא יעזור לנו במלחמה.
- המציאות המשתנה - אין טעם לצאת למרד רק בגלל שנציב אחד שנוא עלינו והוא בקרוב יתחלף. לא כל הנציבים היו ויהיו רעים וגם לא השלטון הגבוה יותר ברומא.

הנימוקים בעד המרד – על התלמיד לתת שניים מאלה:

- לאומי - הסיקריים טענו שאסור ליהודים לוותר על חירותם, וכי המוות עדיף על השעבוד. **חובתם של היהודים למרוד במי שמנסה לשעבדם**.
- לאומי דתי - אלוהים לצדנו בכל מקרה, הוא יעזור לנו במרד.

- **פוליטי-דתי** – באותה תקופה, המאה ה-1 לספירה, החלה האימפריה הרומית לגלות סימני חולשה – קיסרים נרצחו והוחלפו בזה אחר זה, ברחביה פרצו מספר מרידות והיא כשלה במלחמה מול האימפריה השכנה – הפרתית. תומכי המרד ראו במציאות זו סימן מאלוהים שהרומאים עומדים ליפול, המשיח מתקרב וכי יש הזדמנות למרד.

סעיף ב'

חורבן בית המקדש הוביל למשבר עמוק בחברה היהודית מהסיבות הבאות:

- (1) **אווירת ייאוש ומשבר עקב התבוסה ותקנות הכיבוש שהנהיגו הרומאים** –
 - a. אי השלמה עם החורבן: אבל שהוביל לאימוץ חיים סגפניים, אבלות על בסיס קבוע. בריחה והתמכרות לחזונות "אחרית הימים".
 - b. יציאה בהתרסה וכעס כלפי האל שנטש את עמו, "שהרשה" להחריב את בית משכנו, שבא כביכול לעזרת "הרשעים"- הרומים.
- (2) **השלכות אובדן המרכז של הציבור היהודי (דתיות ומוסדיות)** - בהעדר המקדש (מקום העלייה לרגל, הקרבת הקורבנות והמוסדות היהודיים) ובהעדר ההנהגה היהודית שייצגה את היהודים בפני השלטונות (סנהדרין וכוהן גדול) היה חשש מפני התפוררות העם היהודי. סכנת **נטישת היהדות** והצטרפות לזרם דתי אחר (למשל לנצרות שצומחת באותה תקופה).
- (3) **החשש מפני הכחדת היישוב בא"י והעם היהודי** – היה חשש כי לאור המשבר הכלכלי הקשה והמצב הדמוגרפי שנוצרו בעקבות תוצאות המרד יהיה גל **עזיבה של א"י**. גם החשש מהבאות ריפה את ידי היהודים. בעזיבת הארץ הייתה סכנה ממשית להתפוררות והעלמות העם היהודי.

שאלה 4 - מקור – מרד בר-כוכבא

סעיף א'

דמותו של בר כוכבא, כפי שראו אותו בני הדור, ע"פ הקטע – הקטע משקף דמות שנויה במחלוקת.

- (1) "מקבל אבני בלסטרא באחת מארכובותיו וזורקן והורג בהן כמה נפשות" – לבר כוכבא יוחס כוח פיזי גדול, איש חזק.
 - (2) "זהו מלך המשיח" – רבי עקביא ראה בו משיח, מנהיג שיוביל צבאית ומדינית ויציל את העם היהודי משלטון הרומאים.
 - (3) "יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד אינו בא" – היו שראו בו משיח שקר. התלמוד הבבלי טוען כי הוא נהרג ע"י חכמים שבדקו ומצאו כי הוא אינו המשיח, והירושלמי מביא את דבריו של ר' יוחנן בן תורתא, המצוטטים גם כאן, השוללים מבר-כוכבא את תואר המשיח.
- מאפיין אחד של דמותו של בר כוכבא שאינו בא לידי ביטוי במקור** – מנהלן ואדמיניסטרטור מוכשר, שאיים על מפקדיו כדי לקבל את מבוקשו ועסק באופן אישי בפרטים הקטנים, כפי שעולה מאגרות שנמצאו. כנראה שגם היה שומר מצוות אדוק מאחר וחלק מהאגרות עוסקות בשמירת השבת ואספקת ארבעת המינים ללוחמים.

סעיף ב'

תוצאות מרד בר כוכבא בתחומים הכלכלי, הדמוגרפי והמדיני –

הכלכלי – הפעילות היהודית ביהודה והשפלה כמעט נעצרה, מרכז הפעילות היהודית עבר לגליל, אלפי יהודים נמכרו לעבדות עד כדי כך שמחיר העבדים באזור ירד מאוד.

הדמוגרפי – ע"פ חלק מהמקורות נרצחו בארץ קרוב ל-600 אלף יהודים, ביניהם רבבות תלמידי חכמים, האליטה של העם, על יהודים נאסר לגור בירושלים.
המדיני – ירושלים הפכה לעיר נוכרית – איליה קפיטולינה, שם האזור הוסב מיהודה לפלשתינה.
ההשפעה של שתיים מהתוצאות על המשך הקיום היהודי בארץ ישראל -
כתוצאה מהשינוי הדמוגרפי - החלה ירידה גדולה מהארץ והיהודים הפכו למיעוט בארץ מול הנוכרים.
המשך הקיום בארץ הפך לקשה מאוד עבור היהודים ורבים בחרו להעתיק את חייהם לאזורים בהם הפיקוח הרומאי חלש יותר.
כתוצאה מהשינוי המדיני - המרכז היהודי, מוסדות הסנהדרין ומקום מושבו של הנשיא, נדדו לגליל ולא חזר לאזור יהודה.